

НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ КОНФЛІКТОГЕННИХ ЧИННИКІВ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ

А *Період адаптації студента у новому соціальному середовищі часто зазнає впливу значної кількості конфліктогенних чинників, які мають негативний вплив у результатах адаптаційного процесу. На прикладі входження до академічної групи студентів із числа внутрішньо переміщених осіб автори аналізують зміст зазначених чинників і розкривають завдання викладачів щодо їхньої нейтралізації.*

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, вища школа, студент, академічна група, викладач, конфлікт, конфліктогенні чинники, соціальна адаптація.

Актуальність теми. Кожна людина впродовж життя не раз опиняється в ситуації, яка вимагає від неї пристосування до нових соціальних умов. Така проблема, зокрема, щоразу виникає при вступі до різноманітних навчальних закладів, і складність її вирішення може бути досить високою.

Входження людини до нового колективу в переважній більшості випадків супроводжується більш чи менш яскраво вираженими кризовими явищами, зміст яких зумовлений суперечністю між необхідністю адаптуватися до прийнятої в цій спільноті системи цінностей, освоїти характерні для неї способи взаємодії, і потребою не зруйнувати при цьому власну самоідентичність, якщо вона не відповідає усталеним для нового колективу нормам. Стосунки з новим оточенням далеко не завжди налагоджуються відразу, спілкування на перших порах часто призводить як до зовнішніх (часом несправжніх, ситуативних), так і до глибинних, таких, що закладають стійке взаємне неприйняття, непорозуміння. Коли ж ідеться про навчальний колектив, для якого, за самою його природою, властива інтенсивна внутрішня комунікація, ймовірність виникнення в процесі адаптаційного періоду внутрішньоособистісних і міжособистісних конфліктів є досить високою.

Чим мобільнішим стає життя сучасного студента, тим частіше в ньому будуть зустрічатися означені ситуації. На жаль, у сучасній Україні доводиться говорити не лише про академічну мобільність як вибір самого майбутнього фахівця, а й про вимушені процеси, зокрема, пов'язані з явищем внутрішнього переміщення, що породжує цілу низку не знаних і досі в нашій державі проблем і слугує чинником загострення соціально-психологічних суперечностей, які раніше вивчалися під іншим кутом зору.

Аналіз актуальних публікацій. У вітчизняних наукових дослідженнях (Т. Алексеева, Ю. Бохонкова, Н. Герасимова, С. Вітвицька, Н. Войтович, Л. Литвинова, І. Ніколаєва, А. Першина, С. Поліщук та ін.) проблема адаптації студента до академічної групи й досі розглядалася переважно в контексті зміни ним свого соціального статусу, влиття до спільноти, що формується, практично на рівних, і лише згодом, на різних етапах становлення колективу, набування в ній певної соціальної ролі (організаційний, інтелектуальний чи емоційний лідер, активіст, аутсайдер та ін.). Проте на сьогодні актуалізується необхідність вивчення психолого-педагогічних і соціальних аспектів входження до вже сформованої студентської групи

новачків із числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО), тобто юнаків і дівчат, що змушені були змінити своє місце навчання у зв'язку з обставинами, не характерними для звичайних умов життя суспільства. Як свідчить статистика, на початок 2016 р. в Полтавській області кількість ВПО різного віку становила 2,13 % від усього населення, або ж 30493 осіб (загалом в Україні – 4,09 %, або ж 1749668 осіб) [2, с. 16]. При такій кількості мігрантів одним із першочергових завдань видається психолого-педагогічне забезпечення їхньої конструктивної інтеграції в приймаючих спільнотах, що базується на аналізі проблем, які об'єктивно і суб'єктивно виникають у цьому процесі. Але на сьогодні ґрунтовних досліджень у зазначених аспектах в українському науковому надбанні (зокрема, щодо студентства) нами не виявлено.

Цими обставинами й зумовлена **мета статті:** проаналізувати ймовірні для ситуації входження до студентської групи новачків з числа ВПО конфліктогенні чинники та визначити, яким чином педагоги вишу можуть сприяти нейтралізації впливу цих конфліктогенів на соціально-адаптаційні процеси в групі.

Виклад основного матеріалу. У соціологічному розумінні студентська група належить до так званих малих соціальних груп, тобто являє собою «сукупність людей, об'єднаних міжособистісними відносинами на основі безпосередніх контактів, спілкування та взаємодії; характеризується наявністю особистих неформальних зв'язків, незначним розміром, що дозволяє зважати на інтереси кожного члена групи» [3, с. 125]. Водночас, ці інтереси, а також погляди, переконання, типові способи взаємодії та інші індивідуальні риси члена малої групи саме в такому середовищі є не лише досить очевидними, а й виступають істотними чинниками його трансформації. Тож будь-які соціальні зрушення на тлі відносно усталених характеристик малої групи потенційно можуть потягти за собою низку змін різного ступеня значущості – від своєрідного «ущільнення» в стосунках за рахунок унесення до них новим членом загалом нейтральних чи позитивних новацій і аж до деструктивних процесів, здатних відкинути групу як колектив на попередній стадії розвитку, спровокувати дезадаптацію окремих студентів у звичному, здавалося б, середовищі. Адже, як відзначає Н. Кабусь, соціальна група є динамічним утворенням, що може як розвиватися прогресивно, так і деградувати, причому її стан у цілому «залежить від стану особистості й водночас впливає на нього» [3, с. 126].

Влиття до вже сформованої, з досить тривалим часом існування студентської групи нового члена можна розглядати як певний аналог психофізіологічного явища стресу, наслідки якого тією чи іншою мірою мають значення: для групи в цілому; для окремих її членів із старого складу; для новоприбулого. Значущість цих наслідків неможливо спрогнозувати заздалегідь, шляхом стандартних міркувань. Кожна така ситуація є своєрідною і багатошаровою у своїх виявах. Проте певні варіанти її розвитку можуть бути передбачені й педагогічно інструментовані відповідно до їхньої бажаності чи небажаності.

Як зазначає С. Поліщук, «процес особистісної адаптації відображає той загальний результат адаптації, коли людина відчуває психологічний комфорт від ситуації свого життя, приймає її як конструктивно значущу, що відкриває подальші перспективи розвитку». При цьому вказується на тісний взаємозв'язок соціальної адаптації з переживанням особистістю конфлікту в тих чи інших його формах, а адаптованості – з його подоланням [4, с. 107]. Саме виникнення і ескалація деструктивного конфлікту між новоприбулим студентом і групою й повинні, на нашу думку, розглядатися як небажані явища, що потребують педагогічного коригування з боку викладача.

Порівняно зі шкільним класом, для студентської групи, на наш погляд, характерна загалом менша цікавість, критичність, вимогливість щодо новоприбулих, несхильність до нав'язування їм конкурентних стосунків, демонстрації своїх переваг тощо. У нормі, в усіх уже наявний досить значний досвід соціальних стосунків – він, зазвичай, проявляється в тому, що молоді люди сприймають появу в групі новеньких по-діловому, з прийнятною для обох сторін етичною дистанцією, яка має тенденцію поступово скорочуватися до звичайної для цього колективу, а часто – до досить тісної, товариської щодо якоїсь частини його членів. У цьому випадку «стресовість» ситуації появи новоприбулих близька до нульової, навіть може характеризуватися як емоційно-позитивне явище, а конфлікти, що іноді виникають у ході соціально-адаптаційного процесу, не виходять за кількість, інтенсивність і мірою негативності наслідків за межі, звичайні для життєдіяльності звичайної студентської групи в повсякденних умовах.

Не надто часто, проте трапляються й випадки, коли ситуація появи «новенького» відзначається підвищеною конфліктогенністю, що викликана його індивідуальними особливостями. Сюди відносимо насамперед специфіку характеру (гіпер- чи гіпокомунікабельність, надмірна амбітність, підозрливість, егоцентричність, вразливість тощо) та специфіку поведінки (невихованість, грубість, схильність до інтриг чи пліток, нетактовність, надмірна демонстративність тощо). Наскільки дієвими виявляться ці конфліктогени, залежить насамперед від сили їхнього прояву та саморегулятивних нахилів суб'єкта, його установки на безконфронтаційну адаптацію в групі. Проте важливу роль грає й типова для більшості членів групи позиція щодо нового товариша, наприклад, готовність безумовно прийняти якусь частину його індивідуальних особливостей і без надмірного тиску намагатися вплинути на ті, що стають на заваді мирному, комфортному співіснуванню та співробітництву.

Фактично, треба говорити про взаємоадаптацію соціальних суб'єктів, кожен із яких пристосовується до ситуації з тією різницею, що для давніх членів групи ситуація змінилася лише частково, а для прибулих – є повністю новою.

Обидва характеризовані варіанти, загалом, не містять у собі чогось особливого, незвичайного для середовища навчального закладу. Ймовірність конфлікту у ході взаємоадаптації рідко призводила до реально деструктивних результатів, поступово нейтралізуючись і часто навіть не потребує при цьому активного втручання куратора чи інших викладачів. Проте останнім часом суспільство опинилося в досить нестандартній для України ситуації, зумовленій внутрішньою конфронтацією між певними суспільними групами аж до наслідків, трагічних для держави в цілому і багатьох її громадян. У цих умовах істотно зростає небезпека підвищення знеособленої ворожості як наслідку внутрішньополітичних збурень, що спрямовується на конкретну людину не з особистісно детермінованих, а із формальних причин. Різниця відчутна: якщо в першому випадку маємо справу з очевидними, реальними ознаками світосприйняття чи поведінки, які, за умови певних зусиль, можуть бути змінені чи, в крайньому разі, суб'єкти можуть дистанціюватися один від одного, мінімізуючи можливості для взаємного роздратування, то в другому – ворожість може відчуватися з незалежних від самої особистості причин, її реальних характеристик, а достатнє дистанціювання практично неможливе.

Ворожість такого типу має багато спільного з явищем ксенофобії, яка, в усталеному варіанті, розглядається вченими як прояв етнічної й політичної нетолерантності, з неприязню до «чужого» та готовністю протидіяти його повноправному входженню до свого оточення. Так, дослідниця цієї сфери Н. Аксьонова (2012) послуговується для визначення рівня ксенофобії шкалою Богардуса, в якій «бажаний» рівень ксенофобії ототожнюється з можливістю бачити чужинця в якості «члена сім'ї», гарячий – «в якості друга», сприятливий – «в якості сусіда», теплий – «колега по роботі», нейтральний – « мешканця країни», холодний – «в якості туриста», найхолодніший рівень – «не впускати до країни» [1, с. 225]. Вона відзначає, зокрема, що ксенофобія має і певне позитивне значення, дозволяючи зберегти «самість» свого етносу. Проте ксенофобні аспекти, що проявляються в сучасній Україні, важко ідентифікувати за звичними стереотипами, оскільки вони стосуються співвітчизників, які можуть належати до того самого етносу, соціального прошарку, загалом не відрізнятися політичними поглядами. На сьогодні ознакою відчуження далеко не завжди виступає мовний чинник, як це яскраво спостерігалось, зокрема, в перші місяці 2014 року. Та настороженість між жителями «сходу» й інших регіонів України може набувати виражених ксенофобних рис, характеризуватися навіть «ксенофобією навпаки», коли саме «гість» агресивніше ставиться до «господаря». Назвемо для цього кілька типових причин.

На перший погляд, внутрішньо переміщені особи – це люди, які підтримують Українську державу в її сучасному вигляді, що підтверджується вибором їхнього теперішнього місця проживання. Проте цей вибір часто зумовлений необхідністю самозбереження,

наявності родичів на мирних територіях, іншими міркуваннями, що мають незначне відношення до дійсних ставлень і переконань людини. Неочевидністю останніх, неможливістю довести протилежне можуть скористатися певні кола, як це неодноразово відзначалося нами при моніторингу публікацій у популярних соціальних мережах «Однокласники» і «Фейсбук». Спалах ксенофобних публікацій особливо відзначався із середини 2014 р. і дещо призупинився впродовж 2015. Їхній зміст найчастіше ґрунтувався на описах зневажливого ставлення приїжджих до місцевого населення, ніби-то паразитичних настроїв, бажання отримувати матеріальну допомогу і при цьому відмовлятися від «непрестижної» роботи. Траплялися і «свідчення очевидців» щодо внутрішньо переміщених сімей, де, скажімо, мати з дітьми перебуває на безпечних територіях, а батько чи інші родичі воюють на боці терористичних організацій, що особливо болісно сприймалося на тлі повідомлень про загибель на Донеччині та Луганщині мобілізованих земляків. І хоча в основі багатьох публікацій лежали дійсні факти, їхнє широке тиражування, емоційне коментування, оснащення все новими й новими деталями, припущеннями й міркуваннями, на жаль, чимало зробило для формування узагальненого образу чужорідної особи, настороженого ставлення до внутрішньо переміщених загалом, без урахування справжніх обставин їхнього вибору, переконань тощо.

Ще в 2011 р. дослідниця проблеми ксенофобії в Україні А. Соловей зазначала, що для українського суспільства це явище залишається актуальним, розглянувши його джерела з точки зору кількох теорій: «Перша стосується авторитарного напрямку розвитку: ксенофобія є обов'язковим елементом авторитарної системи, що пригнічує особистість і спонукає до пошуків ворога, щоб «відігратися» на ньому. Друга – економічна теорія: трансформація економічних процесів призводить до посилення ксенофобії на ґрунті економічної конкуренції. Ксенофобія до певних груп, що опинилися в кращому економічному або соціальному становищі, лише посилюється в перехідний період. І, нарешті, третя – когнітивно-лінгвістична – теорія доводить той факт, що різні стереотипи та фобії сприяють спрощенню комунікації всередині груп і посилюють відчуття належності до них, особливо за часів соціальних змін, коли групові та національні інтереси тільки формуються, а відтак потребують нових дієвих механізмів захисту, серед яких є і ксенофобія» [7]. На наш погляд, актуальність цих теорій залишається незмінною, хоча їхня контекстуальна інтерпретація, безумовно, є нині дещо іншою. Численні ж негаразди, які отруюють життя пересічного українця, підвищують його внутрішню тривожність і потребу в захисті всього, що необхідне для прийняттого рівня і способу життя, безумовно належать до розряду конфліктогенних чинників у взаємодії з тими, хто може бути віднесений до «не своїх», «інакших».

З іншого боку, внутрішнє переміщення не є звичайною зміною місця проживання, яку людина робить за власним вибором. Для багатьох воно пов'язане не тільки з переїздом, що сам по собі вже є втраченою звичною середовищем, способом життя, особистих контактів. Часто це і втрати майнові, перехід до дискомфортного побуту. Що ж набагато страшніше – це

втрата рідних, близьких і тривога за тих, хто залишився в небезпеці; зазвичай, сильними є і психоемоційні травми, пов'язані з пережитими критичними ситуаціями, з непоправністю руйнувань рідних місць у їхньому звичному і дорогому вигляді тощо. Тож такий поворот долі, навіть якщо він не супроводжується додатковими негативними обставинами на новому місці проживання, не може сприйматися молодою людиною абсолютно спокійно чи позитивно, й «пошук винних» та відповідне до них ставлення є одним із поширених способів психоемоційної компенсації в цій ситуації, виступаючи глибинним конфліктогенним чинником і набуваючи численних індивідуально детермінованих трансформацій, що можуть як проявлятися відкрито, так і існувати в прихованому стані. Останні часто формують внутрішній конфлікт, коли новоприбулий намагається не загострювати стосунків із групою, демонструє свою лояльність до неї і прийняття ситуації, що склалася, без усілякого негативу. Проте внутрішньо, в дійсності він не може її прийняти, не знаходячи в собі достатньо сильних мотивів для цього і не володіючи необхідними саморегуляторними засобами.

Ми далекі від думки, що адаптація в студентській групі молоді людини з числа внутрішньо переміщених осіб завжди супроводжується конфліктним протистоянням. Проте прихід у групу таких студентів має спонукати педагогів уважно вивчати ситуацію, аналізувати її, моделювати ймовірний розвиток, обираючи адекватні засоби педагогічного моніторингу і корекції і звертаючи особливу увагу на нейтралізацію конфліктогенних чинників.

Серед останніх наголошуємо на двох основних напрямах: середовищно-формульованому та конфліктологічному. Середовищно-формульований напрям корекції стосунків у групі з метою нівелювання конфліктогенних чинників передбачає насамперед встановлення, як нормативного, стилю взаємодії, заснованого на комунікативній толерантності. Комунікативна толерантність, за визначенням А. Скок, є здатність людини до спілкування з іншими, що включає «пізнання особистістю самої себе та іншої людини, толерантні установки поведінки й спілкування». Саме вона «лежить в основі взаємної довіри й розуміння, сприяє вияву доброзичливості, допомагає встановленню позитивного психологічного клімату в педагогічних колективах, студентських групах» [6]. Взірцем такого спілкування має стати педагог, який не лише демонструє його зовнішні риси, а й ураховує рівень комунікативних домагань саме цього студента, шукає можливість для його адаптації на тому рівні, який у даних умовах і в даному середовищі є найприйнятнішим.

С. Поліщук виокремлює чотири рівні адаптованості: високий оптимальний, високий надмірний, низький, дезадаптований – і наголошує, що ознаками соціальної адаптації особистості є намагання до самоактуалізації і можливість найповнішої реалізації цього намагання як динамічних і процесуальних параметрів [4, с. 108]. Ми розглядаємо кожен із цих рівнів як імовірну характеристику стосунків студента з групою, що може поліпшуватися від найнижчого до найвищого і потребує для цього відповідних умов. Принагідно зазначимо, що у багатьох вишах, де навчаються студенти з числа ВПО, ця проблема вирішується не

лише на рівні групи. Про це, зокрема, свідчить діяльність системи студентського самоврядування ПНПУ імені В.Г. Короленка, наукове обґрунтування якій кваліфіковано надають роботи вчених – викладачів кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна М. Гриньової, Ю. Кращенко, Г. Сорокіної.

Конфліктологічний напрям стосується безпосередньо процесу адаптації як становлення конструктивних стосунків. Відхід від конструктивної моделі взаємин має розцінюватися як передконфліктний чи конфліктний стан, якому властиві певні ознаки ставлення до «іншого» (цим «іншим» може стати одна із сторін для другої незалежно від того, хто є постійним членом групи, а хто новоприбулим). М. Примуш [5, с. 159–160] зазначає, що, чим далі заходить проявлене чи не проявлене суперництво, тим більшою мірою домінує «образ ворога» над об'єктивним образом «інакшого», надаючи стосункам часто логічно не обґрунтованої негативності. Дещо адаптувавши викладені вченим положення до проблеми, що розглядається, пропонуємо вважати ознаками нездорового ставлення до «іншого» наступне: недовіра (усе, що йде від «інакшого», – або погано взагалі, або в чомусь має підступні цілі); покладання провини за свої негаразди на «інакшого»; негативне очікування (дії «інакшого» у той чи інший спосіб спрямовані нам на шкоду); отожднення зі злом («інакший» утілює протилежне тому, що я цінюю, він хоче знищити те, чим я дорожу, і цим виправдовуються мої дії проти нього); деіндивідуалізація (всі, хто належать до певної групи, автоматично стають нашими ворогами); відмова у співчутті (гуманізм у стосунках з «інакшим» не виправданий і недоречний) тощо.

Наведений перелік повинен спонукати педагога діяти за принципом розвінчування оманних уявлень студентів. Важливо, щоб це не носило відверто декларативного характеру, а було закладено у самій системі стосунків у групі. Вочевидь, найголовніше, що має зробити педагог, це надати зворотного напрямку процесу деоб'єктивізації й дегуманізації «інакшого», створюючи чи акцентуючи ситуації, які

цьому сприяють. Водночас визначення індивідуально прийнятної рівня адаптації допоможе обрати саме ті заходи впливу, які не перевищуватимуть внутрішню готовність суб'єкта до зближення з групою, її цінностями, оскільки надмірність у цих намаганнях здатна призвести до прямо протилежного результату.

Висновки і напрями подальших досліджень. Нейтралізація педагогом конфліктогенних чинників у процесі соціальної адаптації студентів має значення насамперед як крок до формування толерантного суспільства, об'єднаного гуманістичними цілями й озброєного адекватними засобами для їхнього досягнення. Студентська група розглядається нами як одна з ланок соціуму, наділена тими перевагами, що стосунки між її членами можуть коригуватися на наукових засадах, на основі кваліфікованого психолого-педагогічного аналізу умов, що в ній склалися, і з урахуванням особистісних особливостей суб'єктів взаємодії.

Продуктивним напрямом **подальших досліджень** вважаємо розроблення варіативних (особистісно зорієнтованих) педагогічних моделей адаптації студентів із числа внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу як діяльнісної основи внутрішньогрупової комунікації.

Список використаних джерел

1. Аксьонова, Н. Рівні ксенофобії у сучасній Україні / Н. Аксьонова. – [Інтернет-ресурс] – Режим доступу : <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/conferences>.
2. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах (за матеріалами Вінницької, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської областей / авт. В. Сміль, О. Позняк; упор. В. Кочоть. – Київ : Проект «ПРОМІС», 2016. – 93 с.
3. Кабусь, Н. Д. Роль соціальної групи в реалізації стратегії сталого розвитку суспільства / Н. Д. Кабусь. – [Інтернет-ресурс] – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukrasi/pedagogika/2014/246-234-24.pdf>.
4. Поліщук, С. П. Психологічні особливості соціальної адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі / С. П. Поліщук // Вісник ЧНУ. – 2014. – № 121. – Ч. II. – С. 106–109.
5. Примуш, М. В. Конфліктологія : навч. посіб. // М. В. Примуш. – Київ : ВД «Професіонал», 2006. – 288 с.
6. Скок, А. Г. Комунікативна толерантність викладача вищого навчального закладу / А. Г. Скок [Інтернет-ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1580/1/07sagvzn.pdf>.
7. Соловей, А. Ксенофобія в сучасній Україні (політико-культурологічний аналіз) / Алла Соловей [Інтернет-ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vpu/Polit/2011_4-5/147-153_copy.pdf.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу : 03.11.2016

Жданова-Неділько Е. Г., Пивовар Н. М. Нейтралізація конфліктогенних факторів в процесі соціальної адаптації студентів.

А *Период адаптації студента в новій соціальній середі зазвичай проходить при впливі значительного количества конфликтногенных факторов, отрицательно сказывающихся на результатах адаптационного процесса. На примере вхождения в академическую группу студентов из числа внутренне перемещённых лиц авторы анализируют содержание указанных факторов и раскрывают задачи преподавателей относительно их нейтрализации.*

Ключевые слова: внутренне перемещённые лица, высшая школа, студент, академическая группа, преподаватель, конфликт, конфликтногенные факторы, социальная адаптация.

Zhdanova-Nedilko E. H., Pyvovar N. M. Neutralization of conflict-generating factors in the social students' adaptation.

С *Student's adaptation period in the new social environment often takes place under the influence of a significant number of contentious factors adversely affecting the results of the adaptation process. For example, entering the academic group of students from the number of internally migrant persons the authors analyze the content of these factors, and reveal the problem of teachers according to their neutralization.*

Key words: internally migrant persons, high school, student, academic group, teacher, conflict, conflict-generating factors, social adaptation.